

WOMEN'S MOVEMENT FROM THE OTTOMAN TO THE EARLY REPUBLIC: STATE FEMINISM

BELMA TOKUROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Mail: belma.tokuroglu@hbv.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0476-2454>

ABSTRACT

In 1923, Women's People Party was founded under the chairmanship of Nezihe Muhittin. The Party aimed at taking part in the Turkish National Assembly and working in the political area were rejected by the ruling men of the period, and it ended with the transformation of the Party into the Women's Union and the advice of women to give up their desire to work in the political area. Women of the Republic bowed to this advice of men, gave up on their dreams, and desires to take part in political life. The struggle of Ottoman women through the articles they wrote and the associations they established to defend their rights did not go down in history with the ideal of a new beginning with the Republic, and women of the Republic could not receive support from the struggle of Ottoman women. The struggle of Ottoman women to be considered human and have equal rights with men could only be revealed in the 1980s. Women, who did not have the right to vote and be elected under the 1876 and 1921 constitutions, could only gain their rights with the "law" amendments made in 1930 and 1935. The most important feature of the Republic is the concept of "citizen". Citizenship means eliminating all differences and ensuring that the people of the country receive the same treatment on the basis of rights and law. While every male Turkish citizen had the right to vote and be elected with the establishment of the Republic, the fact that women, who constitute the other half of the population, had the right to vote and be elected much later than the establishment of the Republic, negatively affecting the perception of women and the understanding of gender in Türkiye.

Keyword: Ottoman Empire, Republic, Women's Movement, State Feminism, Citizen

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 12.07.2023
Kabul Tarihi: 25.08.2023
Yayın Tarihi: 15.10.2023
Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

TOKUROĞLU Belma, (2023). "Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Kadın Hareketi: Devlet Feminizmi". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 19 Sayı: 65. (30-50)

muhafazakardusunce • yıl: 19 - sayı: 65 • Temmuz-Aralık 2023

OSMANLI'DAN ERKEN CUMHURİYET'E KADIN HAREKETİ: DEVLET FEMİNİZMİ

BELMA TOKUROĞLU

öz

1923 de Kadınlar Halk Fırkası'nın Nezihe Muhittin başkanlığın da kurularak TBMM'de yer alma ve siyasi alanda çalışmalar yapma istekleri dönemin yönetici erkekleri tarafından reddedilerek, Fırka'nın Kadınlar Birliğine dönüştürülmesi ve kadınların siyasi alanda çalışma isteklerinden vazgeçmeleri nasihati ile son bulmuştur. Cumhuriyet'in kadınları erkeklerin bu nasihatine boyun eğerek siyasal hayatta yer alma hayallerinden ve isteklerinden vazgeçmişlerdir. Osmanlı kadınlarının kendi haklarını savunmak amacıyla yazdıkları yazılar ve kurmuş oldukları dernekler aracılığıyla yapmış oldukları mücadele, Cumhuriyet'in yeni bir başlangıç idealiyle tarihe geçmemiş ve Cumhuriyet'in kadınları Osmanlı kadınlarının mücadelesinden destek alamamışlardır. Osmanlı kadınlarının insan sayılmak ve erkeklerle insan olarak eşit haklara sahip olmak amacıyla verdiği mücadele 1980'lerde ancak açığa çıkarılabilmektedir. 1876 ve 1921 anayasaları ile seçme seçilme hakkına sahip olamayan kadınlar 1930 ve 1935 yıllarında yapılan "kanun" değişikliği ile ancak haklarına kavuşabilmişlerdir. Cumhuriyet'in en önemli özelliği "yurttaş" kavramıdır. Yurttaş bütün farklılıkların bertaraf edilerek ülke insanlarının hak ve hukuk esasında aynı muameleyi görmesinin sağlanmasıdır. Her erkek Türk vatandaşı Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte seçme seçilme hakkına sahip olmuşken, nüfusun diğer yarısını oluşturan kadınların seçme ve seçilme haklarına Cumhuriyet'in kuruluşundan çok daha sonra sahip olmaları Türkiye'deki kadın algısını ve toplumsal cinsiyet anlayışını olumsuz olarak etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Cumhuriyet, Kadın Hareketi, Devlet Feminizmi, Vatandaş.

Giriş

Devlet dışında toplumsallık imkânlarının yaratılması bireylerin olduklarının değil yapıp ettiklerinin gerçekleşebilmesi ve görünür olabilmesi için kaçınılmazdır. Toplumsal yapılardaki değişimlerde toplumun üyesi olan farklı konumlardaki insanların bu değişime ne kadar etkide bulunabildiği önemlidir. Tarihteki kırılma noktaları toplumsal değişimin ve toplumsal değişimin faillerini görebilmemize yardımcı olur. Toplumsal gerçeklikteki değişimlerin birikerek belli bir noktada tarihsel bir dönüşüme yol açacak hale gelmesi sonucu ortaya çıkan tarihsel gerçekliğin öznelerinin-faillerinin bulunması/bilinmesi tarih incelemelerinin olmazsa olmazıdır. Bu nedenle tarihsel dönüşümlerin arka planını incelediğimiz kadar dönüşümün gerçekleşmesinde etkili olan kişi veya kolektif grupların tespiti de önemlidir. Nasıl ki Fransız Devrimi, 14 Temmuz 1789'da tek bir günde mucizevi şekilde gerçekleşmediyse aynı şekilde Tanzimat ve Meşrutiyet dönüşümleri de bir anda ortaya çıkmadı. Fransız Devrimi'nden etkilenen ülkeler arasında Osmanlı İmparatorluğu da bulunmaktaydı. Devrim öncesinde Fransa'da yaşanan toplumsal ve tarihsel gelişmeler devrimi hazırladı. Bu devrimin başka ülkelerdeki yansımaları da kuşkusuz ülkelerin kendi tarihsel ve toplumsal gerçekliklerine bağlı olarak farklı şekillerde tezahür etti. Fransız Devrimi ile gelen “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” kavramlarının Osmanlı dünyasında nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığı da incelenmesi gereken önemli başka bir unsurdur.

Zafer Toprak'ın (2007) belirttiği gibi, II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilen toplumsal ve siyasi/yasal dönüşümler Cumhuriyet'in alt yapısını oluşturmuş bir tür hazırlık sağlamıştır. Cumhuriyet dönemindeki 1926 Medeni Kanunu'ndan bahsederken, 1917'deki Hukuk-u Aile Kararnamesi'ni de hatırlamamız gerekir.

Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmelerine baktığımızda; batı ile olan ilişkinin ve modernleşmenin sınırlarının çizilmesi konusunda ikiliklerin mevcut olduğunu görüyoruz. Yeni Osmanlılar ve İttihat Terakki modernleşmeyi farklı şekilde tanımlıyor. Padişahlık sisteminin devamını isteyen ve farklı etnisitelerin vatandaşlarının hukuku çerçevesinde çok hukukluğu tartışanlar ile padişahlık sisteminin ortadan kaldırılması gerektiği temsile ve seçimlere dayalı anayasalı ve meclisli bir yapının getirilmesi gerektiğini söyleyenler ikiliği izlenebiliyor. Meclisli ve anayasalı yapıyı savunanlar daha sonra Cumhuriyeti ilan ederek homojenize bir ulus ve vatandaşlık yapısını getiriyorlar (Aydın, 2009). Bu ikiliklerin ortasında tartışılan birçok konunun içinden iki tanesi öne çıkıyor: Din-dini kurumlaşma ve kadın.

Çalışmamızın başında söz konusu durumu anlatmamızın nedeni, iktidarda olan veya iktidara gelmek için çabalayan gruplar kadın konusunda batı ile geleneksel ve milli değerler arasında bocalıyorlar. Hem Osmanlı'nın hem de Cumhuriyet'in modernleştirici erkekleri kadın ve aile konusunda yaptıkları planların içinde var olan oluşumların sonuçlarının tahmin etmedikleri başka oluşumlara yol açtığını gördükçe hem modernleşmenin hem de kadının nasıl olması gerektiğine dair tanımlamalarını sürekli değiştiriyorlar. Kadının ve ailenin nasıl biçimlendirileceği konusunda çok fazla tartışma ve çok fazla çözüm önerisinin olduğunu açıklayan çalışmalar var (Bora, 2009). İktidarların ki bu iktidarların tümü erkeklerden oluşuyor karar alıcılar ve temsilciler arasında kadınlar bulunmuyorlar; politikalarında, özellikle “kadın” konusunda kararsızlık ve belirsizlik bulunmakta. Kararsızlık ve belirsizliğin önemli nedenlerinden birisinin, erkeklerin kamusal alanı-siyasal alanı kadınlarla paylaşmak istememesi ve eril-ataerkil iktidarın tehlikeye girebileceği korkusudur diyebiliriz. Kadınların yönetim kademesinde ve siyasetin içinde bulunması konusunda sürekli kaçamak cevaplar verilmiş ve eğitilmiş ve meslek sahibi olsa bile kadının yerinin evi olduğu düşüncesi, sahip olduğu bilgileri ve tecrübeleri evinde kocasına ve çocuklarına hizmet ederken kullanmasının daha iyi olacağı düşüncesi yaygın bir kabuldür. Aile kurumunun kadının evin içindeki emeği sayesinde kurulabileceği düşüncesine rağmen kadının ev içindeki emeği görmezden gelinerek, kıymetlendirilmemiştir. Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinin toplumsal cinsiyet boyutunu kadınların yaşadıklarını yazdıkları yazılar, kurdukları örgütlenmelerdeki ve derneklerdeki faaliyetleri üzerinden okuduğumuzda farklı bir tarihsel anlamının oluştuğunu görebiliyoruz.

Modernleşmenin/Batılılaşmanın, Tanzimat ve Meşrutiyet ile birlikte gelen özgürlük/hürriyet ortamı, insanların hayatın içinde olabilmek ve tartışabilmek imkânlarının yaygınlaşması, geleneksel/muhafazakâr kesimler tarafından toplumsal değerlerimizin tehdit altında olduğu şeklinde yorumlanıyor. Kadınların kısıtlı da olsa bu özgürlük ortamında yaşadıklarını, sorunlarını, hayallerini, nasıl var olmak istediklerini dergilerdeki/gazetelerdeki yazılarıyla daha sonra da dernekleşerek dile getirmeleri hem kadınları toplumda görünür kılıyor hem de modernleşme öncesi dönemin kadınları görmezden geldiğini gösteriyor. Tanzimat ve Meşrutiyet ile birlikte gelen özgürlük ortamı ve matbuat imkânları olmasaydı biz Osmanlı Kadınlarının “hayat hakkı arayışlarından” haberdar olamayacaktık. Zaten Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki kadınların çabalarının, insan olarak toplumsala, üretime, hak ve hukuka dâhil olma taleplerini ancak 1980’lerde keşfedebiliyoruz. Kadınların

sözlerinin ve eylemlerinin nasıl göz ardı edildiği ve saklandığı da böylece ortaya çıkıyor. Tarihin tüm boyutları ile gerçek olarak açıklanabilmesi için sahip olduğumuz veriler kadar sahip olmadığımız/üzeri örtülmüş verilerin de olabileceğine dikkat etmemiz gerekiyor.

Sosyolojik açıdan bakarsak; kadın, kutsal ve değerli bir varlık bu nedenle korunup kollanması saklanması ve değerinin düşmemesi kutsallığına halel gelmemesi için aynı zamanda sınırlandırılması/denetlenmesinin de kaçınılmazlığından bahsedilen bir varlık. Kadının kutsal ve değerli bir varlık olması (özellikle evlenmiş anne olmuş kadın) erkeğin kadından üstün ve onun denetleyicisi olması fikrini değiştirmiyor. Bu iki yargı, hem özel alanda hem kamusal alanda, farklı düzlemlerde zaman zaman yan yana ilerliyor.

Tarih yazımının feminist bir gözle, kadınların hayatlarının akışı içerisinde yeniden ele alınması bize farklı bir tarih okuması ve anlamlandırması sağlamaktadır. Tarih yazımına eleştirel bakmak ve tarihi yazanın kim/kimler olduğunu da tespit etmek önemlidir. İktidarda olanın/iktidar sahibi olanın ürettiği bilgi her zaman hakikate karşılık gelmeyebilir. Bilinçli veya bilinçsiz üzeri örtülen ve görünmez hale gelen/aslında yaşanmış olan hayatları/üretimleri ortaya çıkarmak sosyal bilimcinin yapması gereken önemli işlerinden biridir. Yoksayılan/önemsenmeyen yaşanmışlıkların ortaya çıkarılmasıyla birlikte geçmiş yeniden inşa edilecektir. Kavramlar, hayatlar, hayaller, semboller, kurumlar, yasalar hatta kent, köy, sokak, mahalle, yönetim, yemek, meyve, sebze, alet-edevat, giyim-kuşam, avlu vb. hepsi kadınlar tanımlandığında farklılıklar gösterebilmekte, erkek dünyasının tahayyülünün çok ötesinde bir çerçevenin içinde yer alabilmektedir. Kadınlar erkek dünyasının ürettiği/yarattığı dünyanın aktif üyeleri olmayı istemekte ve bunu söyledikleriyle/çabalarıyla göstermektedirler. Erkeğin kendine özgü yarattığı dünyayı yeniden yorumlamak kimi zaman günah sayılmış, kimi zaman hadsizlik/yerini bilmemek/sınırı aşmak olmuş, çoğunlukla da yasaklanmış. Cinsiyet ile ilgili/feminizm/kadın hakları ile ilgili anlatımlara yaklaşırken kişilerin söylediklerini yargılamaktan daha çok anlamak esas olmalı. Tarihi ve bu konuyla ilgili söylenenleri okurken, kişilerin dönemin kendine dayattığı düşüncelerin dışına çıkabildiği, çıkmaya çalıştığı anları tespit etmeye çalışmak önemli. Biliyoruz ki, insan aklı, düşünceleri, eylemleri mutlak değil ve toplumsal yapı önceden belirlenmiş formülasyonlar üzerinden kurgulanmıyor. Tarih içinde yol alırken karşılaştığımız engeller, sorunlar ve onlara çözüm bulma yollarımız aklımızı, düşüncelerimizi, eylemlerimizi değiştirip dönüştürüyor ve ortaya çıkan toplumsal tarihsel koşulları şekillendiriyor. Bir iktidar alanı

olarak tarih, iktidara sahip olanlar tarafından hem yaşanırken hem de daha sonra anlatılırken/aktarılırken yeniden şekillendiriliyor. Toplumsal cinsiyet açısından baktığımızda, iktidar alanında erkek öznelerin çoğunlukta olması nedeniyle onların dilinden, gözünden, yazımından aktarılan bir tarih okuması ile karşı karşıya kalındığını görüyoruz. Bu yönüyle tarih anlatısına baktığımızda, hayatları yönlendirici ve etkileyici olduğunu söyleyebiliriz. İktidar sahibi olan erkeklerin hem tarihin yaşanmasında hem de yazılmasında müdahil/belirleyici olmaları, kadınların yaşamları ve ürettikleri ile ilgili bilgilerin görünmez hale gelmesine neden oluyor. Bu tespit Osmanlı'da olduğu kadar Cumhuriyet döneminin kurulduğu aşama için de geçerli. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kadınlarının varlığının bilgisinin tarihin yazılması esnasında kapsam dışında tutulduğunu daha sonra özel olarak kadınlara ait bilgilerin arama ve kayıt altına alma çabası içinde olanların varlığıyla haberdar olabiliyoruz. Bugünü anlayabilmek, geleceğe dair kurguları/tasavvurları oluşturabilmemiz için geçmişin tüm çıplaklığıyla bilinmesi kaçınılmazdır. Osmanlı ve Cumhuriyet kadınlarının bir mücadele geçmişlerinin olduğunu bilmek, toplumsal/siyasal/ekonomik olanın sadece erkekler tarafından üretilmediğinin ve kadınlara da bahşedilmediğinin, kadınlar tarafından çabayla kazanıldığını bilmek demektir. Kadınlar mağdur edilmelerine, haklarından mahrum edilmelerine, üretimlerinin göz ardı edilmesine karşı çıkarak toplumsal bir özne olmak istemişler.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kadın hareketlerini, eylemlerini birbirinden kopararak ele almamız mümkün değil, tarih bir süreklilik ve Cumhuriyet'te kuruluşu ve iddiaları babında değiştirici ve dönüştürücü olsa da temellerini Osmanlı'dan alıyor. Cumhuriyet'in devletine varlık kazandırmış olan halk, ulus-devletleşme ile "ulus-millet" olarak varlığını hafızası ve yaşadıklarıyla devam ettiriyor. Osmanlı kadınlarının seslerini duyurma çabaları Cumhuriyet kadınlarının seslerini duyurma çabalarıyla eşdeğerli değil. Kadınların varlıklarını gösterme, seslerini duyurma çabalarına Osmanlı yöneticileri Cumhuriyet kadınlarının çabalarına Türkiye Cumhuriyeti yönetimi nasıl cevap veriyor? Yöneticiler ve kurumlar toplumdan, ulustan, halktan ne anlıyor? Kadınlar "bir cinsiyet olarak" bu ulusun, halkın, toplumun içinde bir üye, bir vatandaş bir birey olarak varsayılıyorlar mı? Örneğin 1921 Anayasası her Türk erkeğini seçme seçilme hakkına haiz vatandaş sayıyor. Söz konusu madde sonrasında ek kanun maddesi ile değiştirilip kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiş olsa da toplumun hafızasında bir zamanlar kadınların siyasete-iktidara-temsile dâhil edilmek istenmemeleri bilgisi kalıyor.

Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet'e bakarken, kadınların isteklerinin, nasıl yaşamak istedikleri önerilerinin dikkate alınıp bunun üzerinden mi haklarının tanınmasına karar verilmiştir, yoksa kadınların istekleri karar alıcılar tarafından çok dikkate alınmamış mıdır? Kadınların istekleri ve duyuruları (yazdıkları, seslendirdikleri) yönetim tarafından hadlerini aşan ve bozgunculuk yapan olarak mı değerlendirilmelerine neden olmuştur? Kadınların kendileri ile ilgili olarak bir şey isteme hakları var mıdır? Kadınlar hak isteyemez, düşüncelerini belirtemez yöneticiler gerekli gördükleri durum ve şartlarda onların "hayat" imkânlarına çeki düzen verecekler midir? Kadınların hayatına çeki düzen vermek veya yeniden düzenlemek için kullanılan kriterler, temel alınan şiarlar nelerdir?

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kadınların hayatlarının varoluşu ve bu varoluşun yapıcı unsurları olan iktidarların (erkek iktidarların) kararları söz konusu. Bir yanıyla kadın aile, doğurganlık, namus ve ev'in var olmasını sağlayan demek; diğer yanıyla hakları olan bir insan, Cumhuriyet'in vatan-daşı, üreten bir birey, Müslüman olarak hakları olan bir kul demek. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde, kadının nereye ait olacağı üzerinden kadının kendisi de, kural koyucu devlet de sürekli bir ikilem halinde kalmışlardır. Kadın eve, aileye, doğurmaya, özel alana ait olarak yaşaması gereken bir insan mıdır? Yoksa eğitim görmeli, meslek sahibi olmalı, çalışmalı, evin dışında da üretmeli ve erkeğin sahip olduğu haklara sahip olarak hayatını yaşamalı mıdır? Bu ikilemlerin çözülmesi için kadınların kendi adlarına, kendi hayatları üzerine konuşabilme ve hareket edebilme özgürlüklerinin olması birinci unsurdur. İkinci olarak kadınların birbirinden farklı kadın ve erkek yaşamları hakkında bilgi sahibi olabileceği bir tarihsel toplumsal zeminden haberdar olması için gerekli ortama sahip olması ikinci unsurdur. Said Halim Paşa'nın "*Tarih boşuna yaşanmış bir deney olsaydı insanı açıklamak için sosyolojiye gerek olmaz zooloji yeterli olurdu*" sözünden yola çıkarak insanın yaşanmışlıklarının ve üretimlerinin insan eliyle var olduğunu ve bunun da tarihi/toplumu oluşturduğunu daha da önemlisi insan ile hayvan arasındaki en önemli farkın bu olduğunu söyleyebiliriz. Kadınlar kendi varoluşları ve hayatları üzerine düşünmüşler midir? Konuşup tartışarak veya yazarak düşüncelerini somutlaştırabilmişler midir? Söyledikleri ve yazdıkları değerli görülmüş dikkate alınmış ailelerin, cemaatlerin, kabilelerin, kurumların yapılandırılmasında kullanılmış mıdır?

Kadın konusunda diğer bir ikilem devlet kurumunda yer almıştır. Devlet, hukuk-yasa aracılığıyla aile, kabile, cemaat içerisinde kadını ezen ve yok

sayan kurallara ve geleneklere karşı kadının insan haklarını savunacak yasalar çıkararak kadın üzerindeki baskıyı kaldırabilir. Aynı zamanda bazen devlet geleneksel kodları destekleyen yasalar çıkararak kadının var olan durumunun devam etmesini sağlayabilir.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri birbirinden tamamen kopuk mu veya birbirini izliyor mu? Resmi söylem-Cumhuriyet ideolojisi Osmanlı döneminin tamamen bittiğini ve yepyeni bir dönem başladığını söylüyor ancak insanlar aynı insanlar, kurumlar aynı kurumlar, sadece adları ve nitelikleri değiştiriliyor. Osmanlı Sünni Hanefi büyük bir cemaat anlayışı içindeki kişilerin birbirinden farklı pozisyonlarda dolayısıyla birbirinden farklı şekillerde devlete/padişahlığa bağlandığı bir yapı söz konusu.¹ Osmanlı mezhebi, etnik kökeni, dili farklı birçok devletten/milletten oluşan bir imparatorluk, çoklu bir kimlik-vatandaşlık anlayışı var. Cumhuriyet ile birlikte vatandaşlık tek kimlik ile özdeşleşiyor ve ulus-devlet yapısı laiklik ve milliyetçilik çerçevesinde örülüyor. Her ikisinde de ortak olan devlet toplumdaki ayrı ve topluma hükmeden toplumdaki gelen dilek ve istekleri kendi ebediyeti ve varlığı çerçevesinde makbul kabul ediyor veya reddediyor. Osmanlı da ilahi olanın yönetime yansması ve ilahi olanın devleti yönetende zuhur etmesi ile birlikte itaat kalkarsa ilahi nizam bozuluyor düşüncesi ve bunun üzerinden kurgulanan otorite dışında kalacak endişesi ile ne içeri alınacak, neye karşı olunacak neye onay verilecek durumu söz konusu. İlahi olanla dünyevi olanı bir arada tutan yönetim gücünü bu biraradalığı sürdürmesinden alıyor. Dolayısıyla Osmanlı kadınlarının ilahi olan karşısında elleri kolları bağlı, bu nedenle haklarını ararken veya istekte bulunurken bu duruma dikkat ediyorlar, örneğin biz de insanız insan olarak haklarımızı istiyoruz derken, erkeklere veya düzene-yönetime başkaldırmaktan çok, o düzenin içinde biz kadınlar da varız, biz de Allah kuluyuz bizi de görün var, böyle söyleyerek ataerkil otoritenin yeniden düzenlenmesini istiyorlar. Düzen ile köktenci bir mücadele etmeden. Tanzimat ve Meşrutiyet ile birlikte seçkin bir bürokrat zümre üstleniyor bu otoriteyi (Bora, 2017); (Cangızbay, 2007); (Çiğdem, 2001) ataerkil bir dünya algılaması, hükümdarın şahsında otoriter zihniyete bürünmektedir. Ancak hükümdar insani zaafırlara sahip olabileceği için kurumsallaşma gerekiyor: Devlet. Böylece insani ve ataerkil nitelikler devlet kavramı çerçevesinde katı bir otoriter anlayışın hayata geçirilmesinin meşru kabul edilmesini sağlıyor. Hükümdara itaatsizlik devlete itaatsizliğe dönüşüyor.

1 Bahsedilen bu durum, Ayşe Saraçgil'in Bukalemun Erkek kitabında özellikle romanlardan yola çıkılarak kadın erkek ilişkileri üzerinden anlatılmış: Osmanlı hegemonyasının katmanlı ilişkileri, ev içi, ev dışı vb (Saraçgil, 2005).

Cumhuriyet ile birlikte saltanat kalkıyor, ulus-devlet kuruluyor, laiklik ve milliyetçilik devletin esas unsurları haline geliyor. Devlet yine Osmanlı'nın kutsal ataerkil otoriter devleti ama devletin toplumu hizaya sokma ve bunu meşrulaştırma zemini/araçları/kavramları değişiyor. Cumhuriyet döneminin kadınları da devletin bu meşrulaştırma zeminine göre hareket etmek zorunda kalıyor (Sirman, 2008); (Bora, 2009).

Toplumsal alan devletin normlarına göre dizayn edilerek devletten izinsiz bir toplum düzenlemesi (sivil toplum) imkânı ortadan kaldırmıştır. Kadının siyasette yer alamaması, temsilde eksiklik, kararlara katılamamasıyla da devletten bağımsız bir kadın hareketinin veya feminist bir oluşumun oluşması da imkânsız hale gelmiştir. Laiklik ile kendisine yeniden bir meşruiyet sağlayan devlet, birleştirici ideoloji olarak da milliyetçiliği öne almıştır. Devlet toplumdan bağımsız ve onun üzerinde karar alabilen bir yapıya dönüştürülmüştür. Toplumun devlet tarafından sürekli ehlileştirilmesi, bunun sağlanması için de sürekli kontrol ve baskının bir politika haline gelmesi söz konusu. Osmanlı'nın durağan ve insanüstü temellere dayandırılan ataerkil yapısından Cumhuriyetle birlikte edilgen bir vatandaşlık ve katı bir devletçiliğe geçilmiştir. Dünyaya uyum sağlamak için özgürleşen ve Modernleşen/Batılılaşan ama devlete bağımlı, devletin gözetiminde bir toplumsal yapı (pozitivizm ve jakobenizm) ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Rölativizm yok, tartışılmaz kutsal alanlar var, kadın-aile de bu kutsal alanların en başında geliyor ve kadın hareketini-feminist anlayışı olumsuz olarak etkiliyor. Laiklik, batının anladığı anlamda değil, batı da kamusal alandaki farklılıkların birbirini tehdit etmeden ve yok olmadan devamını sağlayan bir laiklik iken bizde devletin kültürel, toplumsal, siyasal tercihlerinin “tek doğru” olarak dikte ettirilmesi anlamına geliyor.

Kadınların hayatlarını anlamlandırmak ve değiştirmek istemeleri, toplumsal siyasal yapıdan ne kadar haberdar oldukları ve nasıl etkilendikleri ile bağlantılıdır. Bu anlamlandırma ve etkilenmenin erkelerinkinden farklı olduğu söylenebilir. Kadınların ev içinde olmaları, kamusal alandan uzak olmaları, eğitim durumları, aile içinde erkek otoritesine bağlı olmaları ile ilgilidir. Devlet feminizmi olarak baktığımızda, bir boyutuyla kadınların haklarının ve çıkarlarını teşvik eden devlet politikalarının olmasıdır. Herhangi bir kadın hareketinin başlamasını veya savunulmasını teşvik için değildir bunlar. Devlet tarafından kadın için ortaya konulan politikalarıdır. Devlet bunu kadınların desteğini almak için yapabilir. Kadın hareketi dışında olanların da desteğini alabilir bu politikalar veya en azından kadın problemleri

konusunda haberdar edici olabilir. Cumhuriyet açısından baktığımızda devlet feminizmi, kadının eğitimi, meslek edinmesi, kamusal alana çıkmasına yardım edilmesi gibi unsurları barındırdığını görürüz. Devlet bunları yapmak zorundadır (çünkü kadın da vatandaşdır) çünkü oluşturulmak istenen yeni bir siyasal rejim vardır. Kadınlar da bu rejimin öznesi olacağı için bu imkânlar sağlanmalıdır yoksa kadın özgür ve kendi başına karar alabilen bir varlık olsun diye değil. Osmanlı kadınları, haklarını isterken dindar, namuslu, aileye bağlı olduklarını bildirmeye özen gösterirken; Cumhuriyet kadınları laik, milliyetçi, devlete ve rejimin temel ilkelerine bağlı olduklarını bildirerek söze başlamak zorundalar.

Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışı ²

Tanzimat, ferdin hayat ve kazanç güvenliğini sağlamaya yönelik hareketler ve yasama girişimleriyle başladı. Batılılaşma/Avrupalılaşma bir kanun devleti olmaya çalışmaktı. Kurumların ve bürokratik yapıların da yasama/kanun çerçevesinde değişmesi ve bu değişimi yürürlüğe koyacak insanların da yetiştirilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla yasa ile ilgili gelen değişimler eğitime ve düşünceye yansdı. Yönetimin değişmesi ile eğitim değişiyor, yeni okullar açılıyordu (Ortaylı, 2003, s. 28).

Tanzimat ve Meşrutiyet reformları ile değişen idari, toplumsal ve ekonomik yapının etkisiyle ortaya çıkan “özgürlükçü” diyebileceğimiz ortam Osmanlı kadınlarının da içinde yaşadıkları koşullar ile ilgili olarak söz söyleme haklarına sahip olmalarını sağladı. Hem konuşma ve yazma hakkını kullanabilen kadın sayısının hem de özgürlük ortamının çok sınırlı olmasına rağmen “kadının insan hakları” ile ilgili olarak ilk birikimleri sağlaması açısından önemli bir değişimdir. İttihat Terakki'nin “müsavat-ı tamme” uygulaması kadınlarında erkeklerle eşit olarak var olabileceği-var olması gerektiği düşüncesini getiriyor zihinlere. “Osmanlı modernleşmesi, Osmanlı aydınlanması kadınları nasıl etkilemişti?” sorusunun yanında “Osmanlı dönemi aydınlanmasının kadınlara sağladığı fırsatlar (bazıları bunu fırsat olarak değil kadınların yozlaşması ve Milli-Müslüman kimliğinden uzaklaşması olarak değerlendiriyor) sonucunda kadınlar bu dönemi nasıl yorumlamışlardı?” sorusu da önemli. Modernleşme ve aydınlanma etkilerinden, Müslüman Türk kadınına düşen görev ve sorumluluklar ile makbul beden, makbul öğretim,

2 Aynur Demirdirek'in *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi* (2011) kitabından yola çıkılarak konulmuş bir başlık. Bu başlığın seçilmesinin nedeni hem Osmanlı hem de Cumhuriyet'in ilk döneminin kadınlarının gerçekten insan olarak hayatlarını yaşamak istiyor olmaları ve “hayatları” için mücadele ediyor olmaları.

makbul evlilik, makbul eş ve annelik kriterlerinin iktidar ve iktidarı elinde tutan erkek aleyhine değişmesi demek olduğundan, korkuluyor. Kadınların hakk-ı insaniye talebi: “Biz de insan değil miyiz?” sorusu ile ilk talep geliyor kadınlardan, Osmanlı'nın son döneminden başlayarak günümüze kadar kadınların çeşitli vesilelerle gündeme getirdikleri bir soru bu: Kadının da erkek gibi bir insan olduğu dolayısıyla bir insanın sahip olması gereken haklara sahip olması gerektiği talebi.

Osmanlı dönemi kadınlar açısından, aile içinde kalmak ve kamusal alanda tek başına varlık gösterememek olarak resmedilebilir. Kadınlar, Fransa'daki hemcinsleri gibi, Meşrutiyetin vadettiği özgürlük ve eşitliğin kendilerini kapsamadığını görüyorlar.

Matbaanın varlığı, gazete ve dergilerin sayılarının ve dağıtılmasının artması, toplumdaki farklı insanların hem bilgi edinmesini hem de kendi fikirlerini dile getirmesini sağlamıştır. Osmanlı erkek aydınlarının konuşmaları ve tartışmaları yazı yoluyla daha etkili hale gelirken, birçok toplumsal-siyasal grubun düşüncelerinin toplumsal bağlamda kabul görüp görmediği de açık olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Basın yayın faaliyetlerinin varlığı modernleşmenin yaygınlaşmasını sağlamış ve öncelikle eğitim görmüş veya ailesi-arkadaşları aracılığıyla aydın çevrelerde yer alan kadınların da çeşitli dergilerde yazılarının yayınlanmasına ve isteklerini dile getirmelerine vesile olmuştur.

Kadın hareketlerinin ve kadın haklarının kazanılmasının tarihi ile kadınların içinde bulunduğu toplumun siyasal ve toplumsal yapısının birlikte ele alınması gerekiyor. Kadınlar ile ilgili olarak alınan kararlar, gelişmeler kadınların harekete geçebilmelerinin önünü açıyor ve onlara cesaret veriyor. 1841'de kadınlara kadı önünde evlenme-medeni nikah hakkı veriliyor, 1845'de köle ve cariye alınıp satılması yasaklanıyor, 1856'da kadınların mirastan pay almaları kuralı getiriliyor. 1862'de kızlar için ilk rüştiye-ortaokul açılır, 1869'da sıbyan mektepleri-ilkokul her iki cins için de zorunlu hale getirilir, 1870'te kadın ilk öğretmen okulu açılır ve 1869'da kadınlara yönelik ilk yayın organı Terakki-i Muhadderat yayınlanır ve diğer yayınlar/dergiler bunu takip eder (Hacımirzaoğlu, 1998, s. 340). Dergilerde kendi adıyla yazı yazan kadınlar olduğu gibi, başkalarına yazılarını yazdırarak dergilere gönderenler, ayrıca profesyonel yazım işiyle ilgileri olmasa da gazete ve dergilere mektup gönderen kadınlar var. Kadınlar, kendilerinin bir birey olduklarını dile getiriyorlar, kendileri bir insan olarak erkeklerle kıyaslıyorlar, erkeklerin sahip oldukları kendilerinin sahip olmadıkları hak ve hürriyetler konusunda

sorular soruyorlar. Hem kendi sorunlarını, aile içi sorunları hem de şahit oldukları toplumsal sorunları dile getiriyorlar. Kadın olarak haklarını talep ediyorlar ve sorunların çözümü için de önerilerde bulunuyorlar.

Kadınların kurdukları dernekler, kadınların yazıya döktükleri taleplerinden yola çıkarak bunların tümünün toplu olarak duyulmasını sağlıyorlar. Kadının özgür olması, eğitim hakkından yararlanması, kadını toplumsal-kamusal yaşamın içine katılmasını sağlayacaktır görüşü birçok kadın dergisinde yer alıyor. “İnsaniyete has fezaîlden uzak bulunuyoruz. Beşerriyeti ne gibi hassalar yaşatıyor, insaniyeti ne gibi erdemler yüceltiyor bunlara layıkıyla vakıf değiliz, takdir edemiyoruz. Hür bir milletiz diyoruz. Diyoruz da nisviyeti esaretten kurtaramıyoruz. Bunun için ne topa, ne tüfeğe, ne de kılınca lüzum var. Müthiş silahlardan ziyade fikir ordusuna *muhtacız... artık uyanalım. Bugünkü sükûn ve la-kaydiyi terk edelim*” yazısı Kadınlar Dergisi imzasıyla “*Hukukumuzu Arayalım*” başlığıyla yayınlanıyor (Aktaran) (Çakır, 2016, s. 217). Bu yazı gösteriyor ki Osmanlı kadınları militarizmden uzak barışçı bir siyasal toplumsal hayattan yanalar ve bu hayatın içine kadınlar olarak kendilerinin de dâhil edilmesini istiyorlar. “Beyaz Konferanslar” *Kadın* isimli bir dergide yayınlanıyor, bu konferanslarda kadınlar insan olmalarına/vatandaş olmalarına rağmen eşitlik, özgürlük ve adalet süreçlerine kendilerinin neden dâhil edilmediğini sorguluyorlar. Kendilerine uygulanan ayrımcılığın farkına vararak bunun nedenlerini anlamaya ve anlatmaya çalışıyorlar (Çakır, 2016, s. 59-86).

Osmanlı Müslüman kadınlarının feminizmini Nicola Van Os, Batı’da liberal veya burjuva olarak nitelendirilen “*ailesel feministler olarak tanımıyor, erkeklerle eşit olmayı talep etmeyen, kadınların farklı olduğunu kabul eden, geleneksel ve dini motifler içeren bu hareket feminist bir hareket olmayı reddediyor ancak daha sonraki feminist hareketlerin önünü açarak önemli bir işlevi yerine getiriyor*” (Os, 2009). *Kadınlar Dünyası* dergisinin yazılarına baktığımızda kadınların erkeklerden bazı taleplerde bulduklarını görüyoruz; bağımsızlığı, eğitim ve çalışma hakları, oy kullanmaları, kadın bedenine ve giyimine yönelik müdahalelerin son bulması. Avrupalı ve Amerikalı kadınlarla kurdukları irtibatlar ve basın yayın yoluyla öğrendikleri bu isteklerine temel oluşturuyor. “*Başlıca İhtiyacımız Nedir?*” başlıklı makalede “*Akıllı bildiğimiz hanımefendilerle birçok istişarelerde bulduk, üç esası takip edersek, gelecekteki gayemize vasıl olabileceğimize kanaat ettik. Bu esaslardan birikiyafet-i hariciyemizin ıslahı, ikincisi işçilik hayatının ıslahı, üçüncüsü maârifin tamimidir. Bu üç esas çok mühim ve elzemdir. Vücut bulması da birçok fedakârlığa muhtaçtır. Bunu kim yapacak?*” buradaki soruya

“*Hukuk-u Nisvan*” başlıklı yazı da cevap verildiğini görüyoruz: “*Biz Osmanlı kadınları kendimize mahsus inceliğimiz, kendimize mahsus adet ve adabımız vardır. Onu erkek muharrirler bir kadının anlayabileceği ruhla anlayamazlar, lütfen bizi kendimize bıraksınlar, hayallerine bazıkçe buyurmasınlar! Biz kadınlar hukukumuzu kendimiz bizzat kendi içtihatımızla müdafaa edebiliriz.(...)* Erkekler bizi daima mahkûm, daima esir etmişlerdir. Erkekler yüzünden asırlarca hatta dünya olalı çekmekte olduğumuz zulmün defini bugün biz erkeklerin müürüvetinden istemeye tenezzül eder miyiz? Biz kadınlar, kadınlık dairesinde göstereceğimiz teali ve mevcudiyet sayesinde erkekleri vazife-i ademiyyetlerine irca icbar edeceğiz” (Aktaran) (Osmanagaoglu, 2015, s. 28-29). Osmanlı kadınlarının tıpkı Avrupalı hemcinsleri gibi hürriyet ve eşitlik vaadinin kendilerine ulaşmadığını fark ediyorlar bunu erkeklerden talep etmekle birlikte, kendi çabalarıyla kazanmak istiyorlar. Osmanlı dönemi kadın dergilerinde yer alan yazıların çoğunda kadınlar kendilerinin de insan olduğunu ve erkekler gibi kendilerinin da hür olması gerektiğini vurguluyorlar. Avrupalı kadınlar gibi, oy kullanma haklarını, seçme ve seçilme haklarını kazanmanın özne olabilmek için yeterli olacağını düşünürken daha sonraki tecrübeleri sadece oy hakkını seçme seçilme hakkının yeterli olmadığını görüyorlar. Daha sonraki dönemlerde, siyasete girmek istediklerinde, siyasal partilerde yer almak istediklerinde siyasetin erkek kuralları ile işlediğini ve kendilerinin söz hakkı olmadığına şahit oluyorlar. Modernleşme ve batılılaşma ile birlikte İslami ataerkilliğin yerini Batı ataerkilliğinin aldığını görüyorlar. Osmanlı'nın kadınları hürriyet, çalışma hakkı, eğitim hakkı, erkeklerle eşdeğer insan kabul edilmeyi, oy verme hakkını isterken Cumhuriyetin kadınları parti kurarak Meclis'te yer almak istiyorlar, üstelik henüz seçme ve seçilme hakkına sahip değilken. Bütün bu istekler erkekler tarafından çeşitli bahanelerle akamete uğrattılıyor. Kadın erkek eşitsizliğini sürmesi, erkeğin ailede ve devlette kuralları koyan uygulayan yönetici olması isteği hem Osmanlı'da hem Cumhuriyet'in ilk döneminde devam ediyor. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, Osmanlı kadınlarının hak ve hukuk mücadelesini yok sayarak/gizleyerek, kadın haklarının Cumhuriyet erkekleri tarafından kadınlara hediye edildiği düşüncesinin yaygınlaştırılması, milliyetçilik ile ataerkil yapının işbirliğinin bir örneği olarak ortaya çıktığını görüyoruz (Berktaş, 2007).

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Devlet Feminizmi: Biz Aslında Her Şeyi Devletin Selameti ve Bekası İçin Yapıyoruz

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde meydana gelen değişimler hem devlet hem de insanlar/toplum açısından travma yaratan değişimlerdi. Yeni

değerler, yeni bir hayat ve kurumlar hem insanlar açısından hem de devlet yöneticileri açısından alışkanlıkların/eskinin değiştirilmesinin zorluğunu taşıdığı kadar yeninin nasıl oluşturulacağı konusunda da soru işaretleri bulunmaktaydı. Cumhuriyet'in moderatörü Ziya Gökalp, İttihat Terakki Cemiyeti üyeleri ile birlikte çöken Osmanlı'dan tamamen koparak, yeni idealler ve yeni bir kültür yaratarak geçmiş silmek ve yapılacak Cumhuriyet devrimlerine zemin hazırlamak istiyorlardı. Doğu'dan Batı'ya geçiş düşüncesi yeni bir düzen ve yeni düzenin yeni insanının yaratılması demektir. Özellikle Balkan savaşındaki yenilgi ve toprakların kaybedilmesi Osmanlı kimliğini sorgulanır hale getirmişti. Milliyetçilik akımlarının ve Fransız İhtilali'nin de etkisiyle yükselen milliyetçilik ile yeni bir Türk kimliğinin yaratılması kaçınılmaz olarak görünüyordu. İmparatorluk'tan ulus-devlete geçiş vatandaşlık ile birlikte homojen bir ulus oluşturulmasını sağlayacaktı. Müslümanlık ile Türklük ortak bir payda da bir araya getirilerek, yeni bir toplumsal değerler kümesi oluşturmak ve kurumlarla bu değerleri topluma/insanlara öğretmek yoluyla yeni Cumhuriyet kurulacaktı. Maddi hayatı değiştirmek, yeni kurallar yasalar koymak kolaydı ancak manevi anlamda bunların benimsenmesi ve hayata geçirilmesi kolay olmadı. Batı'da Sanayi Devrimi sonucunda kentlerde yeni kurulan toplumsal düzenin birimi "çekirdek aile" olmuştu, çekirdek burjuva ailesinin Türk toplumunda karşılığı bulunmamaktaydı. Tarım toplumu olan, kentleşme oranının az olduğu yeni Türkiye'de, yeni kurulmak istenen düzene uygun yapılanmasını oluşturmak ve insanların bu aile yapısını kabullenmesi oldukça zor görünüyordu. Osmanlı'da kadınlar kamusal alanda hemen hemen hiç yoktular olmaları da istenmiyordu. Cumhuriyet ile aile yapısı değişirken, kadınların ve erkeklerin aile içindeki rollerinin ve sorumluluklarının değişmesi de kaçınılmazdı. Cumhuriyet'in çözmesi gereken en zor ve en mühim konulardan ikisi; aile ve kadın olarak ortaya çıkmıştı. Aile ve kadın devletin müdahale ettiği, müdahale ederken de sürekli ikilem de kaldığı bir alandı (Toprak, 2017, s. 22-36). Cumhuriyet'in yeni kadınının "yeni kadın" olabilmesi için Cumhuriyet'in yeni değerlerine uyum sağlaması, uyum sağlayabilmesi için de eğitim görmesi, meslek sahibi olması, kamusal alanda özne-birey olarak yer alabilmesi gerekiyordu. Ziya Gökalp, İttihat Terakki üyeleri ve muhafazakâr kesimin erkeklerinin çoğunluğu kadınların batıdaki gibi asrileşmesini bir nevi "ahlaksızlık-iffetsizlik" olarak nitelediklerinden ve batı değerlerinin kadını aile içindeki "kadınsı rollerinden ve vazifelerinden" uzaklaştırarak toplumun temel birimi olarak kabul ettikleri ailenin zarar göreceğinden korkuyorlardı. Kadın eğitim görmeli, okula gitmeli, meslek sahibi olmalı ancak aile içindeki "eş" ve "analık"

görevlerinden de feragat etmemeliydi. Cumhuriyet'in çözmekte en zorlandığı sorun buydu. Böyle bir çözümsüzlüğün günümüzde halen devam etmekte olduğunu da ayrıca belirtmekte fayda var. Kadınlar açısından bakarsak, diğer bir tehlike Osmanlı bir folklor olarak nitelendirilip yok sayılmaya çalışıldığından Osmanlı kadınlarının yapıp ettiklerinden Cumhuriyet kadınlarının haberdar olmamasıydı. Bu nedendir ki kadınlara haklarının devlet tarafından verildiği/sunulduğu yanılgısı Cumhuriyet kadınlarının minnet duygularıyla kendilerini özne olarak kuranlara borçlu kalmalarına yol açtı. Kendisini kamusal alana çıkararak ve hakkını verenlere itaat etmek zorunda hissetti Cumhuriyet kadını. Kadınların hak sahibi olmaları için gerçekleştirilen her türlü girişim kuşkusuz önemliydi ve kadınlara birçok kazanımda sağladı. Ancak Osmanlı'nın kadınları Cumhuriyet'ten önce özgürlük ve eşitlik için çok fazla mücadele etmişlerdi, kadınların toplumun eşit ve özgür bireyleri olmak için sarf ettikleri çaba, bir anda görünmez hale getirilmişti. Tarih bir anda bir yerde kesilmiş ve her şeye yeniden başlanmış düşüncesi Cumhuriyet kadınlarının arkalarındaki Osmanlı kadınlarının desteğinin vereceği kuvveti ellerinden almıştı.

Kadir Cangızbay'ın *“Bir kavram olarak Cumhuriyet, insanı olduğu değil yaptığı şeyler temelinde, dolayısıyla da özneliği çerçevesinde ele alan siyasal düzendir”* (2007, s. 25) tanımından yola çıkarsak; Cumhuriyet insanın insan olmak için yaptığı eylemler üzerinden tanımladığı gibi insanın insan olmak için yaptığı/yapacağı/yapmayı düşündüğü eylemlerine zemin hazırlayan da bir düzen olmalı. Bir ülkenin siyasal rejimini “Cumhuriyet” olarak adlandırmanın yeterli olmadığını anlıyoruz bu tanımlamadan. “Vatandaş” kavramı çerçevesinde eyleme özgürlüğüne sahip insanların, bu özgürlüklerini hukuk çerçevesinde gerçekleştirebilecekleri bir kamusal alanın varlığı ve bu alanda olduklarıyla değil eylemleriyle/yaptıklarıyla/ürettikleriyle yaşayabilmeleri Cumhuriyet'in olmazsa olmazıdır denilebilir. Cumhuriyet, herkesin olan/olması gereken bir hayat tarzıdır aynı zamanda. *“Kavimsel mensubiyeti karşısında birey olarak insan kendi dışından belirlenmiş bir nesne iken, insan bireyinin ulusal aidiyet karşısındaki konumu, öznelik payı çok daha fazla olan bir konumdur”* (Cangızbay, 2007, s. 67). Kavim tarihsel, kültürel bir eser iken ulus, öznesi yine kendisi olan toplumsal, siyasal bir eserdir. Ulus denilince insanın kendisinin de içinde bulunduğu ortam üzerinde belirleyici bir özne haline gelebilmesinin olanaklarının kısıtlı olmamasını anlıyoruz. Bireylerin kendi kaderlerini ve durumlarını belirleyebilme olanakları ne kadar kısıtlı ise, kişiler kendi dışlarından belirlenmiş doğuştan getirdiklerini özelliklerini temel alarak kendilerini tanımlamaya yönelmek zorunda kalacaklardır. Siyasal hayata ve

Cumhuriyet'in kuruluşuna dâhil edilmeyen kadınlar da sadece kadınlardan oluşan bir parti kurarak Meclis'e dâhil olmak istemişlerdir çünkü kendilerinin de dâhil oldukları toplumsal-siyasal ortamda belirleyici özne olmak kararındadırlar. Kadınların belirleyici özne olarak kabul edilmediği ataerkil yapının içinde kadın olmalarını ön plana alarak bir kadın partisi oluşturmaları son derece doğaldır. 1924 senesinde Nezihe Muhittin önderliğinde kurulan Kadınlar Halk Fırkası'nın, TBMM'ye bir siyasal parti olarak katılmak için başvurmaları bu nedenledir. Cumhuriyet kuruluşundan itibaren, kadınlara kamusal alanda var olabilme imkânı sunmakla birlikte kadınlara seçme seçilme hakkı, bir partiye üye olarak siyasal yaşama katılma hakkı tanımadığından dolayı, kadınlar kendi partilerini kurarak siyasal hayata katılmak istediklerini bildirmek zorunda kalmışlardır. Cumhuriyet'in erkekleri siyasal hayatı yeniden düzenleme aşamasında kadınların bir siyasal parti kurarak Meclis'te yer almak ve kararlara katılmak istemeleri karşısında şaşırılmışlardır çünkü siyasal yapılanma planları arasında kadınlar henüz yoktur. Kadınlar Halk Fırkası'nın dilekçesi dokuz ay bekletilerek ret cevabı verilmiştir. Seçme ve seçilme hakkına sahip olmayan kadınların bu talepleri şaşkınlık yarattığı kadar hadsizlik olarak da kabul edilmiştir. Kadınların siyasal hayat ile olan bağlarını Cumhuriyet'in başında bir siyasal parti kurarak ortaya koymuş olmaları, kendilerini erkekler ile eşit olarak gördüklerini de göstermektedir. Kadınların erkeklerle danışmadan onların iznini ve kabulünü partiyi kurmadan önce almamış olmaları da ret cevabında etkili olmuştur diyebiliriz. Yöneticilerin istekleri üzerine Kadınlar Halk Fırkası Kadınlar Birliği olarak yeniden tanımlanmış, siyasal işlerle ve ülke yönetimiyle değil de eğitim ve hayır işleriyle ilgilenen bir yapıya dönüştürülmüştür (Zihnioglu, 2019).

Devlet feminizmi kavramını teorik tartışmalarda iki farklı boyutuyla görmektediriz. Bunlardan birincisi; devletin kadınların haklarını ve çıkarlarını koruyan ve teşvik eden politikalar üreterek, toplumsal-siyasal-ekonomik yapı içerisinde kadınları kamusal alanda görünür kılabilmek uğraşısıdır. Fatma Fulya Tepe bir TÜBİTAK projesi olarak gerçekleştirdiği çalışmasında kadın hak ve özgürlüklerini devletin erkek elitleri tarafından da savunulabileceğini bu elitlerin illa ki feminist olmaları gerekmediğini, önemli olanın destek verilirken kadınların kazanımlarının neler olduğuna bakılması gerektiğini anlatıyor. Eğer devlet politikaları kadınların haklarını ya da çıkarlarını gerçekten teşvik ediyor-destekliyorsa o zaman devlet feminizmini örnekliyorlar demektir. Bir politika tartışmasını (eşit işe eşit ücret, kürtaj, siyasi temsil gibi) cinsiyetlendirmede önemli olan tartışmayı kadınların statüsünü ilerletecek şekilde çerçeveselendirmektir. Belirli bir politik tartışmayı feminist

idealler çerçevesinde cinsiyetlendirmek için bağımsız gazeteciler, editörler, akademisyenler, entelektüeller, kurgu yazarları ve kamu fikrini etkileyebilecek kapasite ve fırsata sahip diğer kişilerde feminist aktivistler kadar etkili olabilir demektir. Fatma Fulya Tepe araştırmasında önemli bir noktaya da değiniyor; bir kadın hareketi sırf kadın hareketi olduğu için genelleme yapamayız. Siyasi rejimlerle işbirliği yaparak, kadınların aile içinde-özel alanda kalmasını isteyen, annelik ve ev kadınlığı esasında kadının toplumsal cinsiyet rollerini çerçevlendiren birçok feminist kadın kuruluşunun varlığından söz ediyor. (Tepe, 2023). Kadınların tümünün de kadın özgürleşmesinden ve siyasal yapılanmada etkin özneler olarak yer almalarından yana olmadıkları konusunda Tanıl Bora (2009) ve Cemal Bali Akal'da (1994) dikkat çekiyorlar. Temiz ve milli-geleneksel değerler çerçevesinde yaşayan Anadolu/köylü kadını ile ilgili görüşler sadece muhafazakâr kanada ait değildir. Kemalist ideolojinin kadın görüşü de doğru-millî kadını, yozlaşmış, toplumsal yaşamda özgürce aktif şehirli ve züppe kadına karşı, köy kadını idealleştirmesi üzerindedir. Kadınların eve/mahrem alana geri gönderilmeleri hususunda ideolojileri farklı da olsa tüm erkekler ortak düşünüyordu ve bu durumu aynı zamanda erkeğin şerefine zarar görmesi olarak da nitelendiriyorlardı (Bora, 2009). Erkeklerin bu açıklamaları karşısında milliyetçi-muhafazakâr tarafta olan kadınların düşünceleri de ikilem içerisinde kalmıştır diyebiliriz. Kadınların içinde de patriarkal rejim ile işbirliği yaparak, onların önerdiği biçimde yaşayarak özgürleşmek ve kamusal alanda yer almak isteyenler bir şizoidlik/bilinç yarılması (Shayegan, 2020) yaşamak zorunda kalmışlardı. Toplum ve devlet kadının kimliği olarak bedenini gördüğünden dolayı, bedenin giyim kuşamdan davranışa kadar patriarka tarafından denetim altında olması gerekir (Akal, 1994, s. 32-34). İkincisi ise; kadın ve aileye müdahale ederek, kendi politikalarına ve zihniyetine uygun bir şekil vermesidir. Devletin kadın ve aileye müdahalesi, kadının kamusal alandan ziyade özel alanda aile içinde kalmasını sağlayarak ulus-devletin geleceği olan nesillerin yetiştirilmesi ve erkeğin aile içindeki rahatının sağlanması şeklinde görünmektedir. Nezihe Muhiddin, kadını “yalnız hayırkâr bir kadın bırakmakla” inkılabın maksadının hâsıl olmayacağını söylerken, *Kadınlar Birliği* olarak yoluna devam eden yeni kadın örgütlenmesi özellikle hayır işleriyle ve köylere medeniyet götürmekle görevlendirilmişti. Batının modern yüzü ile karşılaşarak millî değerlerini ve hasletlerini kaybetme tehlikesi içinde olan okumuş şehirli kadınlar köye giderek hem köylü kadınlara okuma yazma öğretmeli hem de onlardan geleneksel ahlak ve terbiye dersi almalıydılar. Köy/Anadolu kadını imgesinin, kadınlar ve kadınlık üzerinde bir denetim söylemi olarak kurumlaştığını

söyleyebiliriz. Nüfus politikaları kadınları doğurganlık kaynağına indirgeyen diliyle biyolojiktik bir veçhe kazandı. Ömer Besim Akalın'ın deyişiyle “irsi sanatları” ve birinci vazifeleri olan ev hanımlığı ve valideliğe çağrıldılar. Kadınlar devlet kurumları eliyle vazifelendirilmiş ve Kadınlar Birliği'nin yeni başkanı Latife Bekir tarafından “bundan böyle Türkiye’de bir kadınlık meselesi yoktur” denilerek kadınların patriarkal devletin biçimlendirmesine teslimiyetleri gerçekleşmiştir. Yaprak Zihnioglu'nun da belirttiği gibi; eğitilmiş ve mesleği olan kadınlar grubu rejime sadakatleri karşılığında kısıtlanmış da olsa kazanacakları özgürlüklerini bir sözleşmeye bağlamış oldular (Bora, 2017, s. 757-759); (Bora, 2009, s. 241-281). Modernliğin denetim altına alınması için kadının denetim altına alınması modernistlerle muhafazakârların asgari müşterekleri olmuştur diyebiliriz. Modernleşme ve batılılaşma ile birlikte gelen, köksüzleşme, geleneksel değerleri yitirme ve kadınsılaşma korkusu, kadınların özel alanda kalmasının sağlanması, aile içinde baba ve koca denetimine tabi tutulması ile giderilmeye çalışılmıştır.

Sonuç

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kadınlarının önüne çıkan engeller birbirinden farklı olduğu için, kadınlar problemlerini ve isteklerini anlatmak için farklı engellere göre farklı çözümler üretmek zorunda kalmışlardır. Yazdıkları yazılar, kurdukları dernekler ile devlet dışında toplumsallık üretmek istemişler ancak önlerine çıkan namussuzluk ve iffetsizlik suçlamaları ile birlikte geri adım atarak, devlete, geleneklere, patriarkal-milliyetçi-muhafazakâr kodlara bağlılıklarını bildirerek yollarına devam etmek zorunda bırakılmışlardır. Zorunda bırakılmışlıklar, kadınların toplumsal yapıyı etkileyen özne olmalarının önündeki en önemli engeldir diyebiliriz. Tanzimat ve Meşrutiyet'in kazanımlarının etkisiyle kadın konusundaki gelişmeler “birinci dalga feminizm hareketi” olarak adlandırılmış, milliyetçilik ve kadın hareketi beraber bir anlam kazanmaya başlamıştır. Batıdaki değişimler eşliğinde Meşrutiyet, siyasal dile birçok yeni sözcük ve yeni kavram kümesi kazandırmıştır. Müsavat sözcüğü, kadınlar açısından da İttihat Terakki'nin kullandığı önemli sözcüklerdendir. Kadınlık hakkı müsavat-ı tamme, diğer deyişle kadınların tam eşitliği için kullanılan kavram. Bu dönemde bir devlet feminizminden, yukardan-jakoben bir feminizmden bahsedilebilir. Okuma yazma oranının çok az olduğu, kadınların kamusal alanda neredeyse hiç yer almadıkları, sivil toplum örgütlenmelerinin olmadığı bir toplumsal yapı içerisinde “müsavat-ı tamme” mücadelesinin ülkenin elit erkeklerinden/devletten gelmesi çok doğaldır diyebiliriz. Devlet o dönem de aldığı bu karar

ile kadınlara bir tür yol gösterici olması ve onların daha sonra devam edecek mücadelelerine önyak olması açısından önemlidir. Kız çocuklarına eğitim zorunluluğunun gelmesi, 1917'de Hukuk-u Aile Kararnamesi ile çokeşliliğin yasaklanması, kadınlara boşanma hakkı tanınması, çocuk yaşta evlenmelerin yasaklanması devlet tarafından yapılan yeniliklerdir. Devlet feminizmi bu yenilikleri ile kadınların yazın hayatına girmesini, dernekler kurmasını, kamusal alanda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadının insan haklarının tanınması konusunda tartışmalar yapılmasının önünü açmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte savaşa giden erkeklerin yerine işgücü olarak kadınların kamusal alanda istihdam edilmesi böylece kadınların evin dışında da çalışabilecek yeteneğe sahip olduklarının fark edilmesi, kadınların zihniyet dünyalarını etkileyerek kendileri ve toplum hakkında yeniden düşünmeye sevk etmiştir. Kadınların, evlerinde babalarının kızları, kocalarının karıları olmanın dışında üreten, yazan ve konuşan bir insan haline gelmeleri, geleneksel kadınlık mefkûresinin zarar göreceği düşüncesiyle, patriarkal düzenin yeni düzenlemeler yapmalarını sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kurtuluş Savaşı'nın yapılması, nüfusun azalmasına yol açmış ve kadınların ev içinde anne ve eş olarak kalmalarını ve doğurganlıklarını arttırmaları düşüncesi ile müsavat-ı tamme arasında çelişkiler ortaya çıkmıştır. Bu tür bir çelişki sonucunda İttihat Terakki'nin ileri gelenleri de muhafazakâr kesim gibi kadınların eşitlik, özgürlük ve özne olmaları çabalarını kısıtlamaya başlamışlardır. Cumhuriyet ile birlikte gelen kazanımlar; Medeni Kanun, Tevhid-i Tedrisat, Kız okulları küçümsenmeyecek kadar önemlidir. Cumhuriyet ile yaratılmak istenen “yeni kadın” merkezdeki siyasal seçkinler ile taşradaki değişik toplumsal dini gruplar arasında bir çatışma ortaya çıkarmış ve bu çatışmadan en büyük zararı kadınların hak elde etme mücadelesi görmüştür. Savaşların ve savaştan sonra Batı'dan gelen değerlerin kabul edilmesi konusundaki tedirginlikler, erkekleri kahraman yapacak yeni militarist ve milliyetçi duyguların artmasına neden olmuştur. Dini hassasiyetlerin de eklenmesi sonucunda patriarkal-erkek egemen düzen kadınlar ve onların hayatları üzerinde verecekleri kararlarda ortak bir düşüncede birleşmişlerdir diyebiliriz.

Kadınların itiraz ettiği, haklarını aradığı bireylere dönüşüyor olmaları bir tehdit olarak algılanmıştır. Osmanlı kadınlarının deneyimlerinin Cumhuriyet kadınlarına aktarılamaması, Cumhuriyet'in kadınlarının milliyetçi muhafazakâr ve erkek olan iktidara uyumlu politikalar geliştirmelerine yol açtığı gibi, erkek egemen politikalara uyum sağlamayan ve bu politikaların sınırlarını zorlayan kadın hareketlerinin bir tür “vatana ihanet” veya “devletin

bekasına” engel teşkil eden hareketler olarak görülmesi, feminizm düşüncesinin de bize uymayan yabancı ve ithal edilmiş bir düşünce olarak algılanması sonucunda kadınların özne olarak aile-özel alan dışında var olabilmesi o günden bugüne halen tartışılan bir konu olarak kalmasına neden olmuştur. Osmanlı kadınlarına cesaret ve bilgi vererek aydınlatan devlet elitleri erkekler, kadınların bu aydınlanma ve cesareti bu kadar etkin kullanacaklarını düşünmediler, bu nedenle kendi açtıkları yolu aldıkları önlemlerle/söylemlerle kesmeye çalıştılar. Cumhuriyet dönemi erkek iktidar zihniyeti, kadınların haklarının devletin çizdiği şekilde sunulmasından yanaydı yeni kurulan ulus-devletin “yeni kadını” yaratmak devletin işi olmalıydı, kadınların kendi başlarına aldıkları kararların, kurdukları derneklerin ve özgürleşme isteklerinin hoş görülmemesi bu yüzdendi diyebiliriz.

Kaynakça

- Akal, C. B. (1994). *Siyasi İktidann Cinsiyeti*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Aydın, S. (2009). *İki İttihat-Terakki: İki Ayn Zihniyet, İki Ayn Siyaset*. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Tanzimat ve Mesrutiyet’in Birikimi (s. 117-129). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, F. (2007). *Doğu ile Batının Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı*. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık (s. 275-286). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2009). *Analar, Bacılar, Orosular: Türk-Milliyetçi Muhafazakar Söyleminde Kadın*. Şerif Mardin’e Armağan (s. 241-283). içinde
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cangızbay, K. (2007). *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Kitap.
- Çiğdem, A. (2001). *Taşra Epiği*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Demirdirek, A. (2011). *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*. Ankara: Ayizi Kitap.
- Hacımirzaoğlu, A. B. (1998). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2003). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Os, N. V. (2009). *Osmanlı Müslümanlarında Feminizö*. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Tanzimat ve Mesrutiyet’in Birikimi (s. 335-348). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Osmanağaoğlu, H. (2015). *Feminizm Kitabı Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sarçgil, A. (2005). *Bukalemun Erkek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shayegan, D. (2020). *Yaralı Bilinç-Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*. İstanbul: Metis Kitap.

- Sirman, N. (2008). Kadınların Milliyeti. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik (s. 226-245). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tepe, F. F. (2023). t24.com.tr/haber/devlet-feminizmi-kavrami adresinden alındı
- Toprak, Z. (2007, Aralık 18). (S. Yıldırım, Röportaj Yapan) chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5323 adresinden alındı
- Toprak, Z. (2017). Türkiye'de Yeni Hayat. İstanbul: Doğan Kitap.
- Zihnioğlu, Y. (2019). Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği. İstanbul: Metis Kitap.